

Новое и перспективное направление – историческая элитология, позволило автору раскрыть содержание и смысл функционирования астраханских элит позднего средневековья. Безусловно, опечатки, имеющиеся в тексте, не снизили ценность научной работы, выход которой для историков-медиевистов, философов и политологов не останется незамеченным. Более того, данное исследование послужит толчком для поколения молодых ученых более глубоко и детально разрабатывать указанную проблематику.

С рецензируемой работой, которая была любезно подарена автором, можно ознакомиться в библиотеке имени М. Максимовича Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

*Марина Палиєнко**

[Рец.] О. ІВАНЕНКО. УКРАЇНСЬКО-ФРАНЦУЗЬКІ ЗВ'ЯЗКИ: НАУКА, ОСВІТА, МИСТЕЦТВО (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ ст.). – КИЇВ: ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2009. – 320 с.

Вивчення українсько-західноєвропейських взаємин не набуло достатнього розвитку в російськоцентричній за своєю сутністю радянській історіографії. Промовистим є той факт, що написана в основному ще в другій половині 1960-х років студія Д.С. Наливайка «Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі ХІ–ХVІІІ ст.» побачила світ в Україні лише 1998 року. З кінця 1980-х років, значною мірою під впливом доробку вчених української діаспори, у вітчизняній історіографії відбулася актуалізація досліджень європейських чинників історії української культури. У контексті осмислення історичного місця та ролі України в європейському цивілізаційному просторі, значення зовнішніх впливів у формуванні її культурної багатогранності становить інтерес монографія наукового співробітника відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України О.А. Іваненко.

Рецензована праця являє собою вдалу спробу автора відтворити узагальнюючу картину українсько-французьких культурних зв'язків кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. У вступі монографії проаналізовано здобутки вчених української діаспори у дослідженні українсько-французьких взаємин та водночас вказано на деякі прогалини в їх працях щодо розробки теми французької присутності в громадсько-культурному житті України. Характеризуючи радянську історіографію проблеми, О.А. Іваненко виокремила її два основні напрями – літературознавчі студії та дослідження, присвячені зв'язкам між революційними рухами Франції і Російської імперії, зокрема впливу Французької революції 1789 р. на Україну. Окремий блок

* *Палиєнко Марина* – доктор історичних наук, доцент кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

історіографічної бази рецензованої монографії становлять праці сучасних вітчизняних учених, що з'явилися в контексті започаткованого напередодні проголошення незалежності Української держави сплеску інтересу до історії українсько-західноєвропейських взаємовпливів.

Здійснений автором огляд джерельної бази дослідження засвідчує її репрезентативність. Вона складається з архівних документів, частина яких вперше введена до наукового обігу, та опублікованих джерел – дипломатичної документації, законодавчих актів, матеріалів діловодства, періодики, літературних та публіцистичних пам'яток, епістоляріїв, мемуарів.

У першому розділі монографії проаналізовано історичні передумови українсько-французьких зв'язків кінця XVIII – початку XX ст., вплив на їх розвиток тогочасної системи міжнародних відносин та значення французької імміграції кінця XVIII – першої половини XIX ст. в історії українсько-західноєвропейських взаємовпливів. О.А. Іваненко відобразила розвиток багатоміжових традицій українсько-французьких взаємин, акцентувавши увагу на їх передісторії та основних віхах: зв'язках Київської Русі з Францією, посиленні впливу французької культури на українських теренах за Литовсько-Польської доби, французьких рецепціях України козацької ери, актуалізації української тематики у Франції напередодні та під час Французької революції 1789 р. У монографії показано, що потужним джерелом західних цивілізаційних впливів в Україні стала французька імміграція кінця XVIII – першої половини XIX ст., зумовлена війнами та революційним подіями у Франції, з одного боку, та спрямованою на заохочення західноєвропейської колонізації Північного Причорномор'я й Криму офіційною політикою Російської імперії, з іншого. Докладно проаналізовано зв'язок між зовнішньою політикою Франції та суспільним інтересом до української тематики кінця XVIII – першої половини XIX ст., втіленим у публікаціях Ш.-Л. Лезюра, Мальт-Брюна, Ш. Решберга, Ж.-Л. Карра, А. Бальбі, А.-Л.-Ж. де Сталь, О. де Лагарда, шевальє Гамби, К. Монтандона, герцога де Рагюза, Ж. Шніцлера, Д.-Л. Альвареса, С. Робера, П. Меріме. Водночас наголошується, що в період російсько-французького політичного зближення останньої третини XIX – початку XX ст., за відсутності широкої державної підтримки, поширення у Франції інформації щодо національних проблем Російської імперії, у тому числі «українського питання», відбувалося передусім з ініціативи громадськості.

Особливо слід відзначити другий розділ рецензованої праці, присвячений дослідженню українсько-французької співпраці у сфері науки та освіти. У ньому з'ясовано внесок французів у розвиток навчально-виховного процесу та науково-дослідницької роботи в Харківському та Київському університетах, а також Рішельєвському ліцеї та Ніжинській гімназії вищих наук. Охарактеризовано діяльність французьких науковців на ниві викладання в Харківському університеті філологічних дисциплін, історії, зоології, ботаніки, підготовки навчальної літератури, забезпечення успішної роботи бібліотеки, ботанічного саду, мінц-кабінету. Докладно проаналізовано викладацьку методику лекторів французької мови Університету Св. Володимира А.К. Плансона, А.А. Бореля, Л.Е. Пекюса,

А.О. Наліса, Ф.-О.-В. Г. де ла Барта, А.-Р. О. Шовена. Автор здійснила копітку роботи з пошуку та опрацювання джерельного матеріалу з історії міжнародних зв'язків Харківського університету, Університету Св. Володимира, Новоросійського університету. Йдеться передусім про документи фонду «Київський університет» (ф. 16) Державного архіву міста Києва, а також «Київський навчальний округ» (ф. 707), особові фонди Д.І. Каченовського (ф. 2032), М.Д. Пильчикова (ф. 2047), І.І. Мечникова (ф. 2129) Центрального державного історичного архіву України (м. Київ). Безсумнівним елементом наукової новизни рецензованої монографії є залучення великої кількості матеріалів діловодства університетів України, звітів науковців про закордонні відрядження, опублікованих на сторінках «Записок Императорского Харьковского Университета», «Университетских известий», «Записок Императорского Новороссийского Университета». Їх аналіз дозволив О.А. Іваненко запровадити до наукового обігу нові факти щодо зв'язків із Францією харківських природознавців К.О. Андрєєва, П.М. Барабашева, Л.В. Рейнгарда, М.М. Євдокімова, В.М. Арнольдї, А.С. Федоровського та гуманітаріїв О.М. Анциферова, П.Е. Лейкфельда; київських хіміків І.М. Фонберга, П.П. Алексєєва, біологів Р.Е. Траутфеттера, А.Л. Андржейовського, Ю.І. Мацина, О.О. Коротнєва, представників фізико-математичних наук Е.А. Кнорра, І.І. Рахманінова, П.Е. Ромера, Г.-Ф.-Л.-В. Пфейффера, юридичних наук та політичної економії В.Г. Демченка, О.В. Романовича-Славатинського, О.І. Загоровського, І.Т. Тарасова, М.М. Цитовича, Л.М. Казанцева, В.А. Удінцева, О.Д. Білімовича, К.Г. Воблого, медиків В.В. Беккера, Л.К. Горєцького, Х.Я. фон-Гюббенета, М.М. Лапінського, М.М. Москальова, І.Б. Студзинського; одеських учених Ф.А. Струве, Н.П. Кондакова, О.О. Ковалєвського, Б.П. Вейнберга, Я.М. Лебединського та ін. Здійснення автором систематизації та узагальнення об'ємного конкретно-історичного матеріалу дозволило виявити значення українсько-французької співпраці для становлення університетської освіти в Україні, закладення вітчизняних традицій викладацької та науково-дослідницької справи. У монографії яскраво проілюстровано роль французьких освітян у вищих та середніх навчальних закладах України з точки зору поширення на її теренах впливу західноєвропейської культури. Показано еволюцію основних форм українсько-французьких взаємин від навчання вітчизняних учених у Західній Європі та збирання матеріалів для власних досліджень, обміну музейними експонатами, обладнанням, наочним приладдям, науковою літературою до здобуття ними ролі повноправних учасників західноєвропейського наукового життя, що проявлялось у публікації їх праць в авторитетних зарубіжних виданнях, участі в роботі міжнародних наукових форумів, викладанні та здійсненні науково-дослідної роботи у найпрестижніших установах Франції, здобутті численних нагород та вчених звань.

У третьому розділі монографії О.А. Іваненко досліджуються українсько-французькі взаємовпливи в художній літературі, театральній-музичному та образотворчому мистецтві. Висвітлено вплив французької культури на творчість Г.С. Сковороди, Я.П. Козельського, П.П. Білецького-Носенка, Г.С. Винського, О.О. Паліцина, П.П. Гулака-Артемівського, Т.Г. Шевченка, Марка Вовчка,

І.С. Нечуя-Левицького, П.А. Грабовського, Лесі Українки, В.І. Самійленка. Розглядаючи питання про значення творчості О. Бальзака для розвитку українсько-французьких взаємин, автор залучила документи Державного архіву Російської Федерації (м. Москва) та Російського державного архіву літератури та мистецтва (м. Москва), що дають можливість уточнити обставини його другого візиту до України (1848–1859 рр.). Аналіз документів Київського цезурного комітету та канцелярії окремого цензора в м. Києві з іноземної цензури, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ), дозволив О.А. Іваненко запровадити до наукового обігу відомості щодо суворого державного контролю за поширенням творів французької літератури в Російській імперії.

Здійснивши скрупульозну науково-пошукову роботу, автор зібрала та проаналізувала цінні джерельні відомості газет «Киевские губернские ведомости», «Одесский вестник», «Южный край», «Жизнь и искусство», «Киевлянин», «Заря», «Театральная Одесса», «Киевский театральный курьер», «Одесское обозрение театров», «Одесский листок» щодо гастролей в Україні французьких театральних труп та циркових колективів, постановок вітчизняними режисерами французьких п'єс та інтерпретації українських сюжетів на французькій сцені. Висвітлюючи українсько-французькі зв'язки у сфері театру, музики, образотворчого мистецтва, О.А. Іваненко дійшла висновку про поступовий перехід від переважання французького впливу на українське мистецтво протягом першої половини ХІХ ст. до процесу взаємозбагачення двох культур наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Рецензована монографія становить інтерес і з джерелознавчої точки зору. Її додатки містять уривки зі спогадів Х.-П. Роммеля, П.Д. Селецького, Л. Нічпаєвського, матеріали газет «Зоря» та «Жизнь и искусство», надруковані на сторінках «Университетских известий» витяги зі звітів про закордонні відрядження П.П. Алексєєва, Л.М. Казанцева, В.А. Удінцева, Г.-Ф. А.-В. Пфейффера, М.М. Москальова. Основою додатків є рукописні джерела, виявлені автором у фондах Л.В. Рейнгарда (ф. 2051), «Канцелярія київського, подільського та волинського генерал-губернатора» (ф. 442), «Київський навчальний округ» (ф. 707), «Канцелярія попечителя Харківського навчального округу» (ф. 2162), «Київський цензурний комітет» (ф. 293), «Канцелярія окремого цензора в м. Києві з іноземної цензури» (ф. 294) Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) та «Київський університет» (ф. 16) Державного архіву міста Києва.

Водночас необхідно висловити деякі зауваження щодо праці О.А. Іваненко. Висвітлюючи питання про династичні зв'язки Київської Русі з Францією, слід було би наголосити на тому, що гіпотеза щодо проголошення Анни Ярославни регенткою при сині Філіппі є дискусійною. Варто було би залучити до дослідження матеріали Державного архіву Одеської області. Доповнення книги ілюстраціями сприяло би кращому сприйняттю матеріалу з історії українсько-французьких взаємин в образотворчому мистецтві.

Згадані недоліки не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої монографії, у якій вперше на основі різноманітних джерел, у тому числі введених автором до наукового обігу, здійснено узагальнююче дослідження українсько-

французьких науково-освітніх та літературно-мистецьких зв'язків протягом тривалого хронологічного періоду кінця XVIII – початку XX ст., що дозволить глибше осмислити значення міжнародних культурних взаємовпливів в європейській історії. З огляду на рівень інформативності джерельної бази праці О.А. Іваненко слід висловити побажання щодо подальшого студіювання нею проблеми міжнародних науково-освітніх зв'язків України другої половини XIX – початку XX ст.

*Олександр Андрущук**

**СОЦЮРЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ РАДЯНСЬКОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ
БОНДАРЧУК П. М. РЕЛІГІЙНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В 40-х – 80-х
роках XX ст.: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВПЛИВИ, ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ
ЗМІН. – К.: ІН-Т ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2010. – 382 с.**

Історична наука перманентно перебуває в процесі розвитку. Тематика досліджень постійно розширюється, для реалізації наукових завдань застосовуються нові підходи та методи. У цьому сенсі добрим полігоном як для пошуку нових тем, так і для апробації сучасних концептуальних схем історичного аналізу є період другої половини XX ст. Добра забезпеченість щойно удоступненими архівними матеріалами, що досі не включені до наукового обігу, у поєднанні з можливостями широкого тематичного діапазону наукових пошуків робить цей період достатньо цікавим та перспективним для дослідників. До числа малодосліджених сфер у вітчизняній науці належать соціорелігійні аспекти повсякденного життя населення України в перші повоєнні десятиліття. Тому звернення П. Бондарчука до цієї тематики виглядає цілком виправданим та логічним.

Рецензоване тут монографічне дослідження має суттєву особливість, що різнить його від решти дотичних до теми наукових публікацій. Дещо відійшовши від усталеної методологічної традиції та використавши новітні методологічні підходи, автор спробував розглянути релігійність цілісно, не акцентуючи увагу лише на окремих її сторонах. При цьому безперечно вартісною та позитивною домінантою дослідження є намагання простежити основні впливи, яких зазнавала релігійність населення з боку тодішніх політичних та соціальних реалій.

Дослідження складається з трьох частин, кожна з яких логічно пов'язана з попередньою й, водночас, є невеликим самостійною та самодостатньою науковою розвідкою. В свою чергу, перший та третій розділи монографії внутрішньо структуровані за хронологічним принципом відповідно до змін в політиці державної влади стосовно релігії та церкви.

* *Андрущук Олександр* – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу новітньої історії України та політики Інституту історії України НАН України.